

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ НА СТАРТОВОМУ ЕТАПІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Дослідження присвячене теоретичному та емпіричному вивченню основних психологічних особливостей прояву соціальної креативності майбутніх психологів на початку процесу професійної підготовки. Закладаються передумови подальших досліджень у зазначеній царині, зокрема психологічні чинники, що зумовлюють динаміку соціальної креативності у процесі фахової підготовки майбутнього психолога та можливості для подальшої розвивальної роботи у вказаному напрямку.

Ключові слова: креативність особистості, соціальна креативність, комунікативна креативність, майбутній психолог, самосвідомість, соціальна невизначеність, професійна підготовка, структура, чинник.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Різні за своєю природою перетворення, які охопили майже всі сфери сучасного суспільства, конкретизують вимоги до творчих можливостей фахівців, що безпосередньо працюють із окремими людьми та соціальними спільнотами. До фахівця, який претендує на посаду практичного психолога, висувається низка жорстких вимог, яка є багатокомпонентною та структурованою. Це вимоги як до професійної компетентності фахівця, так і до його особистості. У сучасному науковому психологічному просторі інтенсифікація досліджень креативності призвела до виділення та дослідження окремих її видів, зокрема соціальної креативності. Саме вона привертає нашу увагу, оскільки психологічна професія передбачає безліч вимог, які мають соціальну природу та можуть безпосередньо впливати на подальшу професійну діяльність. Крім того, складно уявити професійно розвинену особистість в інноваційній діяльності без наявності у неї творчого потенціалу, а новаторську діяльність майбутнього психолога – без високорозвиненої соціальної креативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція креативності Дж. Гілфорда в історико-психологічному сенсі була однією із перших, та креативність розглядалася автором як універсальна пізнавальна творча здібність [1, с. 14]. Завдяки Гілфорду вперше починається розгляд чинників, характеристик та параметрів креативності, як-от: швидкість (кількість ідей, що виникають протягом певної одиниці часу); гнучкість (здатність перемикатися з однієї ідеї на іншу); оригінальність мислення (здатність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих); допитливість (підвищена чутливість до проблем,

що не викликають інтересу в інших); іррелевантність (логічна незалежність реакцій від стимулів).

С.Д. Максименко розглядає креативність як один з принципів побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості та зазначає, що «...креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [6, с. 65]. Отже, розвинена цілісна особистість може повноцінно функціонувати та повинна мати значний креативний потенціал у всьому розмаїтті його видів, форм, рівнів, засобів та механізмів.

У дослідженнях вітчизняних психологів поняття «соціальна креативність» зустрічається фрагментарно, чітке його визначення практично відсутнє, отже, воно доволі часто замінюється семантично близькими термінами «комунікативна креативність» (А.А. Голованова), «креативність у сфері спілкування» (С.Ю. Канн), «соціальний інтелект» (В.Н. Куніцина), «комунікативна компетентність» (О.Ф. Остроумова). На думку Є.Ю. Чичук, останніми десятиліттями психологи застосовують до соціальної креативності комплексний підхід, коли функціональну структуру розглядають через взаємодію складників творчої особистості (когнітивних і особистісних), а також через взаємозв'язок особистості і його оточення протягом усього процесу творчої діяльності [11, с. 87].

У роботах Є.Л. Яковлевої описана трикомпонентна структура соціальної креативності, а саме: пізнавальна система (розвинені соціальний інтелект і соціальна компетентність; розвинене соціальне мислення: проблематизація, трансформація та імплікація соціальних ситуацій; синергічність та інтуїція; дивергентні характеристики соціального мислення: швидкість, гнучкість, ори-

гінальність, розвинена уява, створення образів неіснуючих моделей соціального світу, його оригінальних комбінацій і форм; особистісні підстави поведінкового компонента соціальної креативності (надситуативна активність, вихід за межі соціальної ситуації, активне соціальне пізнання, пошук нового досвіду взаємодії з соціальною реальністю; трансгресивні дії, що розширюють і перетворюють соціальний простір особистості, неригідність в поведінці і незалежність від соціальних норм і стереотипів); особистісні підстави афективного компонента соціальної креативності (спонукальна система, соціальний інтерес, почуття цікавого), що спонукає до соціальної активності, творче ставлення до простору соціальних явищ, дивергентне відчуття і гнучке емоційне ставлення до соціального світу [12, с. 104–105].

На думку А.Є. Ільїних, структура соціальної креативності складається з таких компонентів:

- мотиваційний параметр (творча позиція особистості, її прагнення до самовдосконалення, особистісного зростання);

- когнітивний параметр (вербальна оригінальність та її нестандартне застосування у спілкуванні, особливості словникового запасу, пошук нових мовних зворотів у повсякденній комунікації);

- комунікативний параметр (різні види сензитивності (вербальна, невербальна і поведінкова), що дозволяють адекватно інтерпретувати поведінку інших людей, а також використовувати різні поведінкові стилі у взаємодії з іншими людьми);

- емоційний параметр (продуктивна взаємодія з людьми, прагнення зрозуміти і відчути емоційний стан партнера; емпатія як структурний компонент супроводжує міжособистісну взаємодію, що сприяє підтримці оптимального емоційного фону в умовах соціальної творчості);

- екзистенційний параметр (автентичність особистості, наявність у неї життєвих цілей, свідомості життя і відчуття тимчасових перспектив) [3].

Соціальна креативність проявляється в нестандартному вирішенні особистістю соціальних завдань, дозволяє створювати щось нове у сфері міжособистісної взаємодії і властива здебільшого соціально адаптованим особам, які не відчують ситуаційної напруги в соціальній взаємодії [5]. Соціальна креативність особистості характеризується багатоскладовою взаємозалежністю та підставами різних рівнів. На думку В.М. Куніциної, соціальна креативність – багатовимірна, складна структура, що має такі аспекти: комунікативно-особистісний потенціал; характеристики самосвідомості; соціальні перцепції, мислення, уяву і уявлення, здатність до моделювання соціальних явищ, розуміння людей та їхніх рушійних мотивів [4, с. 235–237].

На думку М.В. Саврасова, структура соціальної креативності виступає багатofакторним гетероном-

ним утворенням особистісної природи, а в її структурі більш вагомо проявляються чинники низького рівню особистісної тривожності, вираженої сили «Я», гнучкості поглядів, схильність до незалежності; низького рівню агресивності, розвиненої емпатії, легкість у спілкуванні, схильність до самопрезентації, низька конфліктність, емоційна стійкість у спілкуванні, схильність до маніпулювання, експресивність, комунікативна компетентність [9].

Під час ретельного аналізу теоретичних та емпіричних досліджень з проблематики навчально-особистісного функціонування майбутнього психолога в процесі професійної підготовки нами виділені наведені нижче досягнуті нашими попередниками результати та концептуальні положення. О.М. Ігнатович зазначає, що в якості психологічного механізму даного процесу доцільно розглядати процес взаємодії мотиву самоактуалізації, локалізації суб'єктивного контролю в інтернальній зоні, адекватної самооцінки інтелекту та креативності. Психологічними критеріями наявності здатності до творчої самодіяльності у студентів дослідниця вбачає високі рівні розвитку та ступінь сполучення внутрішньої потреби студентів у творчій самодіяльності (самоактуалізації), опредмечування і розпредмечування досвіду творчої самодіяльності (інтелектуальних функцій, креативності, суб'єктивного контролю, самооцінки й фізичної кондиції) [2].

Т.М. Розова, аналізуючи креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів, зазначає наявність тісного взаємозв'язку креативності та професійно-комунікативних здібностей студентів, результативності вирішення професійно-комунікативних завдань у майбутніх психологів та ряду інших психологічних чинників. До складу професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів автор включає: контактність, легкість вступу в професійно-комунікативні контакти, здібності тримати такі контакти, здібності слухати і розуміти інших, здійснювати психологічний вплив в процесі комунікації, розрізняти первинний і глибинний зміст повідомлень клієнтів, адекватно розуміти вербальні і невербальні комунікативні сигнали, тривалий час утримувати велику кількість інформації, здатність долати комунікативні бар'єри тощо [8].

Так, Р.В. Белоусова пропонує розглядати комунікативну креативність як стійку властивість особистості, що включає комплекс інтелектуальних, емоційних та поведінкових компонентів, які сприяють нестандартному, нешаблонному розв'язанню ситуацій спілкування, прояву творчості у спілкуванні, генерації оригінальних ідей та засобів спілкування, вибору найбільш оптимальних для суб'єкта стратегій поведінки, що спрямовані на забезпечення успішної взаємодії з іншими людьми. В якості структурних компонентів комунікативної креативності дослідниця пропонує

розглядати: легкість у спілкуванні, схильність до самопрезентації, схильність до незалежності, конфліктність, емоційну стійкість у спілкуванні, схильність до маніпулювання, експресивність, комунікативну компетентність [2].

Н.М. Макаренко виділяє такі психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів: мотиваційно-особистісні (особистісна креативність, внутрішня мотивація, рівень самооцінки, комунікативні, емфатичні професійно важливі якості) та когнітивно-операційні (інтелектуальний рівень, стиль мислення, компетентність у розв'язанні професійних задач), а також середовище навчального закладу як зовнішній чинник. Дослідниця зазначає, що підвищення рівня професійних і загальних знань, компетентності, знайомства з новітніми креативними технологіями, набуття практичних навичок діяльності, використання евристичних прийомів, зняття остраху критики виказаних нестандартних думок, виникнення надситуативної активності під час вирішення проблем, наближених до реальних умов, є важливою психолого-педагогічною умовою розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів [5].

Л.В. Мова, узагальнюючи теоретичні відомості щодо психологічних особливостей особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки, зазначає, що важливим складником процесу фахової підготовки майбутніх психологів є забезпечення їх особистісної самореалізації, що характеризується такими критеріями: низький рівень особистісної тривожності; низький рівень агресивності; виражена сила «Я»; гнучкість поглядів; розвинута емпатія; високий рівень креативності; впевненість у собі; емоційна стійкість; самостійність (незалежність суджень) [7].

Аналізуючи запропоновані нашими попередниками структури соціальної креативності, зауважимо, що соціальна креативність у сучасному науковому розумінні виступає як багатовимірна, складноструктурована та розгалужена відносно стійка характеристика цілісної особистості. Своєрідність особистісного функціонування майбутнього психолога та розмаїття притаманних йому професійно важливих характеристик зумовлюють яскравість прояву та ієрархічність будови його соціальної креативності. Втім, соціальну креативність майбутнього психолога на початковому етапі професійної підготовки, на нашу думку, передусім характеризують показники вербально-креативної, емоційної, мотиваційно-ціннісної та соціально-перцептивної природи.

Метою нашого дослідження є з'ясування психологічних закономірностей соціальної креативності майбутніх психологів на початковому етапі їх професійної підготовки. Для цього вважаємо за необхідне розв'язати наступні завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічної проблеми соціальної креативності майбутніх психологів у сучасних дослідженнях;
- 2) виділити та описати характеристики соціальної креативності майбутніх психологів та змістові психологічні особливості її прояву на початковому етапі підготовки в умовах сучасного вітчизняного ВНЗ;
- 3) спроєктувати перспективні напрями подальших прикладних досліджень психологічних особливостей, закономірностей та механізмів соціальної креативності майбутніх психологів.

Під час емпіричного дослідження нами були використані такі методики: процедура кореляційного аналізу за Пірсоном; тест-опитувальник комунікативної креативності (О.П. Саннікова, Р.В. Белоусова) [10]; тест вербальної креативності С. Медніка (в модифікації Т.В. Галкіної); методика діагностики рівня емпатії І.М. Юсупова; методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса; методика діагностики мотивації майбутньої професійної діяльності К. Замфир (у модифікації А.А. Реана). До складу емпіричної вибірки увійшли студенти 2–5-го років навчання спеціальності «053 Психологія» факультету психології, економіки та управління ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 110 осіб.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи результати, отримані за методикою діагностики комунікативної креативності, ми перш за все спирались на вторинний узагальнений (сумарний) показник – загальний показник комунікативної креативності. Він є інтегральним, а отже, найбільш повно та цілісно відображає загальний рівень соціальної креативності наших опитуваних.

В результаті здійсненого нами кореляційного аналізу показників соціальної та вербальної креативності майбутніх психологів на початковому етапі навчання нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником гнучкості вербальної креативності та загальним показником комунікативної креативності ($r=0,52$), показником розробленості вербальної креативності та загальним показником комунікативної креативності ($r=0,38$), показником бігlosti вербальної креативності та загальним показником комунікативної креативності ($r=0,68$), показником оригінальності вербальної креативності та загальним показником комунікативної креативності ($r=0,64$).

Очевидно, що в структурі вербальної креативності майбутнього психолога, системоутворюючими компонентами виступають показники оригінальності, розробленості, гнучкості та бігlosti вербальної креативності. Долучення до цих показників вербальної креативності загального показника комунікативної креативності із його психологічними корелятами виводить креативну під-

систему психіки майбутнього психолога на якісно новий рівень – рівень міжособистісної комунікації, інтеракції та соціальної перцепції. Очевидним також є те, що в структурі соціальної креативності вербальна креативність відіграє важливу роль, оскільки побудова соціальної взаємодії вимагає від її учасників наявності розвиненої комунікативної системи, насамперед знакової підсистеми як ознаки широти та системності інформаційного тезаурусу та правил оперування з поняттями, що його утворюють.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показнику емпатії та загального показника комунікативної креативності майбутніх психологів нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) зі значенням коефіцієнту кореляції ($r = 0,55$). Цей факт може свідчити про певну роль емпатійних здібностей у структурі соціальної креативності майбутнього психолога, оскільки саме емпатія дозволяє психологу глибше зануритись у внутрішній світ іншого та точніше його відчувати. Втім, відкритим залишається питання про те, які саме канали емпатії домінують в цьому процесі. Вирішення цього питання вимагає використання іншого методичного забезпечення діагностики власне емпатії, а отже, ми залишимо його у перспективі наших подальших емпіричних досліджень.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу загального показника соціальної креативності та показників мотивації майбутньої професійної діяльності майбутніх психологів на початку навчання нами не зафіксовано статистично достовірних зв'язків. Це, з одного боку, може свідчити про відсутність певного усвідомлення структури та особливостей майбутньої професійної діяльності майбутніми психологами на певних етапах навчання, а з іншого боку – про те, що вирішення питань соціальної взаємодії у ситуаціях невизначеності не пов'язане зі специфікою майбутньої професійної діяльності та її мотивами у структурі особистості майбутнього психолога.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу загального показника комунікативної креативності та показників спрямованості особистості майбутніх вчителів психологів нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) між загальним показником комунікативної креативності та показником спрямованості на спілкування ($r = 0,47$), а також між загальним показником комунікативної креативності та показником спрямованості на себе ($r = 0,43$). Якщо спрямованість на спілкування виступає цілком очікуваним корелятом соціальної креативності, то ситуація із показником спрямованості на себе свідчить про те, що, по-перше, майбутні психологи схильні аналізувати власні переживання в процесі креативної соціальної взаємодії, а по-друге, в процесі спілкування з високим рівнем соціальної невизначеності

вони не схильні розчинятися в ньому, лишаючись все ж таки самими собою.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

1) у теоретико-методологічному аспекті соціальної креативності особистості майбутнього психолога найчастіше вбачається через такі категорії її змістовно-процесуальних психологічних характеристик, як вербально-креативна підсистема (показники оригінальності, розробленості, гнучкості та біглості вербальної креативності), емоційна підсистема (продуктивна взаємодія з людьми, прагнення зрозуміти і відчувати емоційний стан партнера; емпатія як структурний компонент супроводжує міжособистісну взаємодію, що сприяє підтримці оптимального емоційного фону в умовах соціальної творчості), мотиваційно-ціннісна підсистема (творча позиція особистості, її прагнення до самовдосконалення, особистісного зростання, внутрішня мотивація, рівень самооцінки) та соціально-перцептивна підсистема (соціальний інтерес, почуття цікавого, що спонукає до соціальної активності, творче ставлення до простору соціальних явищ, дивергентне відчуття і гнучке емоційне ставлення до соціального світу, соціальна перцепція, здатність до моделювання соціальних явищ, розуміння людей);

2) розвинена соціальна креативність у поєднанні з високою вербальною креативністю здатна у перспективі виводити креативну підсистему психіки майбутнього психолога на якісно новий рівень – рівень міжособистісної креативної комунікації, креативної інтеракції та креативної соціальної перцепції;

3) значною є роль емпатійних здібностей у структурі соціальної креативності майбутнього психолога на початку навчання, оскільки саме емпатія дозволяє психологу глибше зануритись у внутрішній світ іншого та точніше його відчувати;

4) майбутні психологи вже на початку професійної підготовки схильні глибоко та розгорнуто аналізувати власні переживання в процесі креативної соціальної взаємодії, проте не поринають у цей процес цілком, а зберігають автентичність власного «Я».

Література:

1. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта. *Психологія мышления*. Москва : Прогресс, 2000. 147с.
2. Ігнатюк О.М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2004. 21 с.
3. Ильиных А.Е. Социальная креативность личности: психологическая структура. *Известия Саратовского университета*.

- Сер. Філософія. Психологія. Педагогіка.* Т. 11. 2011. Вып. 3. С. 76–87.
4. Куницына В.Н. Межличностное общение: [учеб. для вузов] / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 544 с.
 5. Макаренко Н.М. Психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2008. 20 с.
 6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
 7. Мова Л.В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.07. К., 2003. 20 с.
 8. Розова Т.М. Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів: автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.07. К., 2007. 18 с.
 9. Саврасов М.В., Єрмоленко К.В. Психологічний аналіз теоретико-методологічних передумов дослідження соціальної креативності майбутніх психологів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомилинського. Психологічні науки.* Миколаїв: МНПУ, 2016. № 1 (16). С. 188–192.
 10. Санникова О.П., Белоусова Р.В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики. *Наука та освіта.* 2001. № 6. С. 52–54.
 11. Чичук Е.Ю. Побудительные основания социальной креативности личности (на материале социномических профессий): дис...канд. психол. наук. 19.00.01. Краснодар, 2006. 220 с.
 12. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности как цель образования. *Мир психологии.* № 2, 1996. 151 с.

Єрмоленко Е. В. Психологічні закономірності соціальної креативності майбутніх психологів на початковому етапі професійного становлення

Исследование посвящено теоретическому и эмпирическому изучению основных психологических особенностей проявления социальной креативности будущих психологов в начале процесса профессиональной подготовки. Закладываются предпосылки дальнейших исследований в данной области, в том числе психологических факторов динамики социальной креативности в процессе профессиональной подготовки будущего психолога и возможностей дальнейшей развивающей работы в данном направлении.

Ключевые слова: креативность личности, социальная креативность, коммуникативная креативность, будущий психолог, самосознание, социальная неопределенность, профессиональная подготовка, структура, фактор.

Yermolenko K. V. Psychological laws of social creativity of future psychologists at the start stage of professional preparation

The research is devoted to the theoretical and empirical study of the main psychological peculiarities of the manifestation of social creativity of future psychologists at the beginning of the professional training process. The preconditions for further research in this area, in particular, the psychological factors of the dynamics of social creativity in the process of professional training of the future psychologist and the possibilities for further development work in this direction, are laid.

Key words: creativity of the individual, social creativity, communicative creativity, future psychologist, self-consciousness, social uncertainty, professional training, structure, factor.